

Készülődés a számadásra

(Részlet)

Hatvani Dániel beszélgetése Csoóri Sándorral

H. D.: – Származásod, s az, hogy falun nőttél fel, mutat-e valamelyes összefüggést azzal a ténnyel, hogy 30 éves korod múltán szociográfiát kezdted írni? A műfajjal való kapcsolatod illetően beszélhetünk-e tudatos készülődésről?

Cs. S.: – Az, hogy falun születtem és ott nőttem is föl, bölcsőbeli koromtól suhanc koromig, nyilvánvaló, hogy egész életemet meghatározza. Ez, persze, így közhely. Mondok helyette inkább egy példát. Vödör koccan neki valahol egy kútkávának? A zajt hallva, én ilyenkor nemcsak az ismerős hangra figyelek oda, de rögtön látom apámat is, amint vizet húz a vályúba az ökröknek; látom a konyhaajtó előtti körtefánkat, az udvart, a favágítót, az ólakat, a szérút, s ha éppen nyár van, látom az istálló ajtaján ki-be cikázó fecskéket. Elég tehát egyetlen hang, hogy a képzetek egész láncreakcióját elindítsa bennem. Sőt elárulok neked mást is! Botfűlű vagyok, de ennek ellenére néha olyan belső zenét, lejegyezhető szimfóniákat hallok, még itt, a pesti lármában is, amelynek minden motívuma zámolyi fogantatású. Ősz van, nincs már tücsökszó, se békakurutty. A nagy csöndben jön föl a telehold, s a temetődomb felől egy kukoricával megrakott szekér nyikordul hazafelé. A világmindenségben nincs nála érdekesebb esemény. Láthatatlan és rejtelmes. Hogy ki jön a késői szekérral haza, nem tudom. Nem is érdekel. A kerekek nyikorgását mintha a Hold visszhangozná! Óriási térben dobódik szét a hang, s ettől nagy tereket érzek én is a mellkasomban. De beszélhetnék neked az égháborúkról is, amikor egy-egy kepezugban húzódik meg az ember, s csitt-csatt, belevág a villám a száz-méternyire borzolódo diófába, s az ökrök eltépik ijedtükben a láncot, s föltartott farokkal, mint valami ámokfutók, neki a vakvilágnak! Ennyi épp elég ahhoz, hogy a félelemről elfeledkezve, utánuk rohanj és befogd őket, nem törődve azzal, hogy közben csuromvíz lesz, hogy düh és sírás kerülget, mint a Paradicsomból kiűzötteket. . . Falu? A csuda tudja. A falu nekem hosszú-hosszú ideig sokkal inkább természeti, mint társadalmi élményem volt. Még a disznótorok, a szüret, a lakodalmak hangulatában is természeti élményt éltem át. Mint amikor megy be az ember az ismeretlen erdőbe, vagy kézzel halászik a réti folyóban. Valahogy magától értetődőnek tartottam, hogy Zámolyon vannak gazdagabb fiúk, mint én, jobb módú parasztok, mint apám s anyám, de soha nem irigykedtem senkire.

Annak tehát, hogy egyszer csak elkezdtem szociográfiát írni, semmi közvetlen köze nem volt falusi voltomhoz. Hökkentselek meg? Az én társadalmi érdeklődésemet a „város” fejlesztette ki. Egészen pontosan: az irodalom, amelylyel a város ismertetett össze. Csak Gyula írja valahol – vagy éppen a veled folytatott párbeszédben mondja el –, hogy ő már kamasz fejjel olvasta Sinkát, Veres Pétert, Szabó Pált, Féját, Erdeit, mert közülük egyik-másik megfordult Püspökladányban egy-egy irodalmi esten, és följajzotta fiatal képzeletét. A sors ajándéka – mondhatnám erre pátosztalanul, mert én tizenöt-tizenhat évesen nemhogy a népi írókat nem olvastam, de semmit. A *Puszták népe* valamikor az ötvenes évek elején került elém, a *Kiskunhalom*, a *Számadás*, a *Falusi krónika* szintén. A prózát egyébként se becsültem túlságosan. Számomra az olvasás és a világ is a költészettel nyílt ki. Néhány May Károly-, Jókai-, Gárdonyi-

[...]

[...]

„meghárálás” szakembere lett. Pontosan tudja, sőt baráti találkozónon, italozás közben el is mondja, mi a véleménye a közállapotokról: a fásult demokrácia, a lukacsos liberalizmus távlatairól, de a nyilvános tanúskodás elől visszahátrál. Elfelejt, hogy az a tudás, amelyet nem osztanak meg, összeaszalja az értelmet. A szellem így szűz marad, mint a vénkisasszonyok. Pedig csapatostól nyüzsgönek körülöttünk a megoldandó s a tisztázásra váró gondolatok. Mi a nemzet ma? Mi a radikalizmus és a progresszió közti politikai s módszerbeli különbség? Lehet-e egy szocialista kormánynak ellenzéke? Ha nem, miért nem? Ha viszont igen: akkor az „erkölcsi kormányzatnak” minősül-e és ez az „erkölcsi kormányzat” milyen hatalmat gyakorolhat anélkül, hogy ő maga ne törjön tényleges hatalomra, de balek és felelőtlen se legyen? És így tovább! Én nem állítom, hogy nem olvashat az ember ilyen-olyan részkérdésekkel foglalkozó politikai, etikai tanulmányokat, de a főnti kérdések nyílt, összefüggészerű megvitatásától az értelmiségiek nagyobbik része fájzik. Vagy inkább fél? Holott tudhatná, hogy a legkisebb félelem észrevétlenül az önmegfélemlítésbe csúszik át. Az önkorlátozásba. Innen pedig már túl rövid ösvény vezet a lelki lehangoltság bozótosába. Hosszú ideig magamon is megfigyelhettem, hogy a kevesebbet mondás hogyan vezet egyenesen a kevesebbet gondoláshoz, saját rossz közérzetem kialakításához. Meggyőződése, hogy az igazi szellemi élet se működik másként, mint a biológiai: tömérdek virágmagnak, virágpornak, ondónak kell a világba vesznie ahhoz, hogy a megtermékenyülés létrejöjjön. Mi azonban a tékozlás helyett fukarkodunk. Hogy nincsenek jó feltételeink a nagyvonalú és szükséges pazarláshoz, tagadhatatlan, de a feltételeket mi is formálhatnánk.

H. D.: – *A Faltól falig egyik esszéjében olvasható: „Ellenfelek hiányában vagyok elszomorítón magányos”. Megkérdem hát, hogy a hetvenes években mennyire nyílt módod a fals derűre, azaz mióta nem kell szembenézned a magány e változatával?*

Cs. S.: – A világ nem tárul föl soha egyetlen gondolatnak. Nem tárul föl az egyneműek szerelmének sem. A különeműek viszonya azonban mindig újratemti a világot. Úgy is, hogy más változatban megismétli önmagát. . . De hagyjuk a műkedvelői filozofálgatást: mindig szerettem valakivel vitatkozni, mert amíg legyőzhető vagyok: nincs igazam, illetve alkalmatlan vagyok az igazság megfogalmazására. Földézem neked az úgynevezett „folklór-vitát”. Ha Faragó vagy Hernádi Miklós és mások nem vonják kétségbe a népi kultúra reneszánszának szükségességét, a futó divaton túli jelentőségét, talán sohasem tisztázom magamnak azokat a gondolatokat, amelyeket a *Tenger és diólevél*-ben s ballada-tanulmányaimban megkísérletem. „A méz az ecet jóvoltából édes” – írja Mészöly Miklós. A *Forrásnak* adott botrányos sorsú tanulmányommal – az *Egy nomád értelmiségivel* – se botrányt akartam kavarni, hanem szellempezsdítő vitát. Isten látja lelkemet: a legkíméletlenebb vitafelem előtt is megemeltém volna a kalapomat. Példa erre a most zajló ÉS-vita is. Mezei András és **Eörsi István** másképp érzékeli az ország közérzetét, mint én, s a nemzet mai szerepéről is másként gondolkozik. Mindketten elküldték nekem a cikküket: nem sért-e engem írásuk hangja. Ők tanúskodhatnak: örültem a színvonalasan megfogalmazott ellenvéleménynek, noha nem értettem velük egyet. A harag érzésénél mindig nagyobb volt bennem a kíváncsiság: jól gondolom-e, amit gondolok, s nem kérgesedem-e én is az idők múlásával? A lélek-

ben szabad ember még az ellenfelei közt is fölemelt fejjel sétálhat. Hitem szerint Ady nem az lett volna, aki lett, ha kevesebben marnak belé. És Németh László és Illyés se. Nem akarok személyeskedni, de ha a kortársaim közül Juhász nem fogadta volna el a védettséget, a körülötte és a róla zajló viták alapján most sokkal többet tudhatnánk magáról a költészetről, az egyén és a kozmosz viszonyáról, a nagy méretek hatalmáról és a személyiség erkölcsi erejéről. Többet a nyelvről, a képzeletről, a halál fekete parádéiról. Egy kivételes tehetségnek kivételes küzdőnek is kell maradnia. Ha engem olyan tehetséggel áld meg a sors, mint őt, én besétálok az oroszlánok barlangjába is, mint Dániel. De rossz a hasonlatom: egy írónak nem a saját félelmét kell legyőznie, hanem a létezés nehéz dolgaiba beavatni az olvasót. Minden jó író végül is a többiek Krisztusa. A dráma benne és vele történik meg.

H. D.: – *Jót tesz-e korunk közügyekben elkötelezett írójának az a fajta védtelenség, melyet magad köré építettél, s amelyre időnként dacos öntudattal hivatkozni szoktál? Még világosabban: a védtelenség át tud-e minden esetben veszteség nélkül váltódni szellemi integritássá, függetlenségévé?*

Cs. S.: – Részben már feleltem is a kérdéseidre. De ha kevesled, megpróbálok még árnyaltabban válaszolni. Egy olyan közéletben, ahol politikai meggondolásból óvják az embert a túlzásoktól, a démoniságtól, előbb-utóbb mindegyiket megkívánja. Ez a pszichológiai kényszer persze kevés a védtelenség kiharcolásához. A védtelenség számomra a szabadság egyik neve. Minél védtelenebbé válok a világban, annál inkább a saját létem válik kockázatos tétjévé minden dolgomnak. Akaratomnak, dacomnak, ügyetlenségemnek, elfogultságaimnak, szenvedélyeimnek egyaránt. A névtelenség és a személytelenség világvárosi nyüzsgésében mindig kell olyan embereknek sétálniuk vagy vérezniük, akiket fölismerhetünk. Enélkül otthontalan a föld, tagolatlan és érdektelen a jelen idő. . . Ha az oly sokat emlegetett személyiség „védőberendezésekkel” őrizteti magát, nagyon könnyen bankárookra és politikusokra kezd hasonlítani. Én annyiszor vesztettem már, hogy a veszteségek izgalomában tudok elemi élni. A modern filozófiák gyakran használják a „boldog nyomorúság” fogalmát. Gondolj csak Camus-re, de gondolhatsz József Attilára is, aki sokakat megelőzve, kifejezte a „boldog nyomorúság” lelkiállapotát.

H. D.: – *Több alkalommal megfogalmaztad: a fölismert igazság még nem azonos az igazság működtetésével. Ám mit tehet ma a szellem embere azért, hogy az első szakaszból átjusson a másodikba?*

Cs. S.: – Ez mindig roppant nehéz kérdés. Ma különösen az. Nincs gyakorlataunk egyik működtetéséhez sem. A szocializmus, mint tudjuk, a szegénység ábrándja és programja volt mindenekelőtt. A nincstelenség! A hatalomra került szegénység kénytelen volt más hatalmi erő kialakult módszereihez alkalmazkodni. Egyebek közt leplezni még az erőfeszítéseit is. Erőfeszítései nagyságát, gyötrelmét, megalázó véletlenjeit. A diplomáciai alakoskodásra is rákényszerült: magával is elhitette, hogy a teljes igazság kimondása bomlasztó lehet. Sajnos, a kezdeti kényszerek alkati bajjá váltak. És még ma is, amikor már a szocializmus „vaskorszaka” elmúlt, a régi reflexek szerint viselkedünk. Mindig kevesebbet mondunk ki annál, mint amennyit gondolunk. Érzelmünk közkinccsé szinte akkor válnak, amikor már megromlottak. Valamiképpen múlt- [...]